

گذری بر ویژگی‌های روان‌شناختی معلّم

ابراهیم فہلی

www.ketab.ir

سرشناسه	: فهلی، ابراهیم، ۱۳۴۱ -
عنوان و نام پدیدآور	: گذری بر ویژگی‌های روان شناختی معلم
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسه فرهنگی مدرسه برهان (انتشارات مدرسه)، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۱۴۲ ص.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۰۸-۰۸۴۳-۶
وضعیت فهرست نویسی	: فیهیای مختصر
یادداشت	: این مدرک در آدرس http://opac.nlai.ir قابل دسترسی است.
شناسه افزوده	: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، انتشارات مدرسه
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۷۳۸۴۹۴

گذری بر ویژگی‌های روان شناختی معلم

ابراهیم فهلی

● مدیر هنری: محسن خرقالی

● چاپ اول: ۱۳۹۴

● تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

● لیتوگرافی: خاورمیانه

● چاپ و صحافی: چاپ خجسته

● قیمت: ۱۲۰۰۰۰ ریال

حق چاپ محفوظ است

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۸-۰۸۴۳-۶

ISBN 978-964-08-0843-6

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
وزارت آموزش و پرورش

● نشانی: تهران، خیابان سپهبد قرنی، نرسیده به پل کریمخان زند،

کوچه شهید محمود حقیقت‌طلب، شماره ۸

تلفن: ۰۲۲۴-۸۸۸۰۰۰۰ (دورنویس) (فاکس): ۰۲۸۰۹-۸۸۹۰

مقدمه / ۶

◆ فصل اول

سلامت عاطفی / ۱۳

◆ فصل دوم

بهداشت روانی معلم / ۲۰
پیامدهای بهداشت روانی پایین / ۲۳
اصول بهداشت روانی / ۳۰
عوامل مؤثر بر بهداشت روانی / ۳۳

◆ فصل سوم

عزت نفس / ۳۵
فرایند اثرگذاری عزت نفس بر رفتار / ۴۲
عوامل مؤثر بر عزت نفس / ۴۳

◆ فصل چهارم

تفکر مثبت / ۴۵
مثبت اندیشی / ۴۹
فرایند تفکر / ۴۹
چرخه فکر در تعارضات بین فردی / ۵۳
تفاهم / ۵۶
خود صحیح پنداری / ۵۸
خطاهای فکر / ۵۸

◆ فصل پنجم

نظام باورها / ۶۳

◆ فصل ششم

سبک شناختی / ۶۹
تیپ های شخصیتی / ۷۱
تغییر تیپ شخصیتی / ۷۶

◆ فصل هفتم

اسنادها/ ۷۸

◆ فصل هشتم

استرس / ۸۶

علل استرس / ۹۱

راه‌های مقابله با استرس/ ۹۲

◆ فصل نهم

انگیزش شغلی/ ۹۵

عوامل مؤثر بر انگیزش شغلی/ ۹۹

انگیزش درونی و بیرونی/ ۱۰۴

◆ فصل دهم

خشم و عصبانیت/ ۱۰۷

راه‌های مقابله با خشم/ ۱۰۹

◆ فصل یازدهم

مکانیسم‌های دفاعی/ ۱۱۳

◆ فصل دوازدهم

اقتدار معلم/ ۱۱۷

◆ فصل سیزدهم

توانایی گوش دادن/ ۱۲۱

مهارت‌های گوش دادن/ ۱۲۴

◆ فصل چهاردهم

اهمیت نخستین روز مدرسه/ ۱۲۶

◆ فصل پانزدهم

گذری بر ویژگی‌های معلم در اسلام/ ۱۳۱

منابع و مآخذ/ ۱۳۹

مقدمه

همه‌ی تمدن امروز بشر و پیشرفت‌های شگفت آن مرهون تلاش‌های خستگی‌ناپذیر معلمان و مربیان بشریت است. معلم اگر نتواند و یا نخواهد به وظیفه خود عمل نماید همه سرمایه‌های یک ملت را تباه خواهد کرد. در فضیلت و عظمت کار معلم همین بس که پیامبر اکرم (ص) می‌فرمایند: «أَنْتُمْ بَعْثُ مُعَلِّمًا»، همانا من معلم برانگیخته شده‌ام. امام خمینی (ره) در اهمیت کار معلم می‌فرماید: همه سعادت‌ها و همه شقاوت‌ها انگیزه‌اش از مدرسه‌هاست و کلیدش دست معلمین است.

کار اصلی معلم که تعلیم و تربیت است هنگامی مؤثر واقع می‌شود که بر اساس اصولی معین انجام گیرد.

از نظر روان‌شناسان تربیتی، یکی از رفتارهای ورودی در آموزش اثر بخش، بُعد عاطفی‌ست، در این بُعد رغبت و انگیزش دانش‌آموزان مطرح می‌شود.

ایجاد شوق و رغبت به آموختن در فراگیران به کمال یافتگی و سلامت شخصیت معلم، توان برقراری ارتباط سالم انسانی، و دانش او در زمینه روان‌شناسی کودک و نوجوان و مهارت‌های ارتباطی که به کار می‌گیرد وابسته است.

انتقال روح آزادگی، کرامت انسانی و آماده کردن کودکان و نوجوانان برای ورود به دنیایی جدید و تربیت شهروندانی خداجوی، مؤثر و موفق در صورتی ممکن می‌شود که توفیق حضور در کلاس درس معلمی کمال یافته و متصف به ویژگی‌های والای انسانی را داشته باشند.

معلم کمال یافته کسی است که از سلامت عاطفی، تعادل شخصیت، بهداشت روانی، عزت نفس بالا، نیک اندیشی، خیرخواهی و مهرورزی برخوردار باشد. از کوزه همان برون تراود که در اوست.

اگر وجود معلم از سموم نفرت، یاس، افسردگی، اضطراب، احساس ناامنی روانی و... انباشته باشد، هیچ‌گاه نخواهد توانست با تکیه بر الفاظ و مفاهیم، زمینه‌ی دریافت مفاهیم و کمالات انسانی را برای دانش‌آموزان فراهم نماید.

ذات نیافته از هستی بخش کی تواند که شود هستی بخش

یکی از اصول تربیتی اسلام برای معلم، نقش الگویی او می‌باشد، به این معنا که معلم تنها در صورتی می‌تواند کلام نافذ داشته باشد که خود به آنچه می‌گوید عامل باشد.

الفاظ و معانی همانند بذری هستند که در زمینه‌ی سالم انسانی رشد می‌کنند. وجود معلم باید بازتابنده نشاط، امید و آزادگی باشد تا دانش‌آموزان در این فضای عاطفی مثبت فرصت رشد و شکوفایی را بیابند.

شواهد و تجارب گویای آن است که دانش‌آموزان از برخی معلمان خود خاطرات خوشی دارند و از برخی دیگر گله‌مند و عصبانی هستند. در اکثر موارد این تجربه خوش و آن عصبانیت، قبل از اینکه به میزان سواد معلم مربوط باشد، به فضای سالم انسانی و پر از نشاط و عاطفه مثبت و در رابطه با گروه دیگر ناتوانی معلم در ایجاد فضای مثبت عاطفی مربوط می‌شود.

کیونی و سین کلایر (۱۹۷۸م) و کوایتس و تریسون (۱۹۷۶م) در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که به‌طور کلی فشار روانی معلم با عملکرد ضعیف او در کلاس درس و ایجاد جو عاطفی منفی و پیشرفت تحصیلی ضعیف دانش‌آموزان همراه بوده است.

(هیوز ۱۹۸۸، ترجمه ی نجاریان و همکاران ۱۳۷۵).

مقدم (۱۳۶۴) در پژوهش خود دریافت: داشتن ثبات عاطفی و روانی، رعایت عدل و انصاف در ارزشیابی‌ها، مهربانی، بردباری و علاقه‌مندی به همکاری با دانش‌آموزان، از ویژگی‌های معلمان موفق می‌باشد (ملک پور ۱۳۷۴).

در تحقیقی دیگر که توسط هیل، پاول و فیفر (۱۹۶۰م) انجام گرفته، با مقایسه نمرات دانش‌آموزان، به این نتیجه رسیده‌اند: معلّمانی که از سلامت نفس و انعطاف‌پذیری رفتاری برخوردار هستند موفق‌تر عمل کرده‌اند (میثاقیان ۱۳۵۸).

همچنین شیخ‌الائمه (۱۳۷۱) با تحقیق در دبیرستان‌های دخترانه تهران به این نتیجه رسید که از نظر دانش‌آموزان برخورد عادلانه، فعال و پرتحرک بودن، توان برقراری روابط اجتماعی مطلوب و مؤثر با دیگران، خون‌گرم بودن، خوش اخلاقی، سازگاری بالا، خوش‌رویی، ثبات عاطفی، برخورداری از توان کنترل و مهار احساسات و رفتارهای خود، از ویژگی‌های معلمان موفق است (ملک پور ۱۳۷۴).

در کنفرانس «معلمان برجسته آمریکا» (۱۹۶۲) فهرستی از ویژگی‌های معلمان موفق ارائه گردید، که از جمله این ویژگی‌ها می‌توان به «انعطاف‌پذیری، پرشور و پرحرارت بودن، شوخ طبعی و مهربانی، متواضع و معتقد به خدا بودن، درست‌کاری، صمیمی بودن، صبوری، خلاقیت و علاقه‌مندی به کار» اشاره کرد (جواهر فروش زاده ۱۳۷۰).

گرایش‌ات مربوط به درون‌گرایی یا برون‌گرایی عامل مهم دیگر در هدایت رفتار معلّم است. معلّم برون‌گرا از هیاهوی مدرسه، همکاران و دانش‌آموزان و از تجارب جدید آموزشی و تربیتی استقبال می‌کند، ولی یک معلّم درون‌گرا در این وضعیت‌ها احساس دل‌تنگی می‌نماید. معلّم درون‌گرا محیطی را برای آموزش مطلوب می‌داند که آرام و فعالیت‌هایی با دامنه محدود را بطلبد (فونتا ۱۹۸۷م، ترجمه حمزه ۱۳۷۵).

در پژوهش انجام گرفته توسط نگارنده (فهللی ۱۳۸۱) مشخص شد از نظر دانش‌آموزان، معلّم موفق کسی‌ست که به لحاظ عاطفی آرام، مسلط بر رفتار خود، شاداب، بشاش و شوخ‌طبع و دارای رفتار قابل پیش‌بینی باشد.

با نگاه به مطالعات و پژوهش‌های فوق متوجه می‌شویم، معلّم از نظر روانی و عاطفی نیازمند به یک سلسله ویژگی‌های منحصر به فرد است، که این صفات از جمله ویژگی‌های افراد کمال یافته است. لذا هر کس مدرکی گرفت، و در آزمونی پذیرفته شد، گر چه ممکن است از نظر سازمانی معلّم محسوب شود ولی برای معلّم شدن راهی بس دشوار پیش روی او است، آری:

نه هر که سر بتراشد قلندری داند

گرچه همواره قبول مسئولیت معلّمی کاری دشوار و حساس بوده است، ولی معلّمی در دنیای جدید با سال‌ها و دهه‌های گذشته تفاوت اساسی پیدا کرده است، امروزه به دلیل شرایط خاص و الزامات دنیای مدرن و همچنین هجمه فرهنگی غرب، تغییرالگوهای تربیت و انتظارات دانش‌آموزان، دشواری‌های رفتاری کودکان و نوجوانان تحت تعلیم و تربیت ما (عصبانیت، افسردگی، احساس تنهایی) آن‌ها را بیش از گذشته آماده نگرانی و پرخاشگری کرده است (گلمن ۱۹۹۵م ترجمه پارسا ۱۳۸۲). این وضعیت روانی- اجتماعی به دشواری و حساسیت وظیفه معلّمان افزوده است. از سوی دیگر خوشبختانه دستاوردهای علمی بشر در زمینه هوش هیجانی چه در بخش زیست‌شناسی عصب و چه در زمینه مهارت‌های ارتباطی و برقراری رابطه سالم انسانی، راه‌های جدیدی پیش پای معلّمان گشوده است، این یافته‌ها به‌طور ویژه می‌تواند معلّمان را برای رویارویی کارآمد با شرایطی که پیش از این اشاره شد آماده نماید.

همچنین افزایش خدمات بهداشت روانی می‌تواند با افزایش ظرفیت روان‌شناختی معلّمان زمینه‌ی زدودن رگه‌های یاس، افسردگی، اضطراب و دردهای عاطفی معلّمان را فراهم نماید.

هر دو زمینه مورد اشاره می‌تواند در کلاس‌های درسی به معلّمان آموزش داده شود، به عبارت دیگر باید در کلاس تربیت معلّم، آموزش اندیشه و احساس را در کنار هم بنشانیم، آموزش‌هایی چون خودآگاهی، آشنایی با فرایند فکر، کنترل افکار و احساسات، همدلی، انگیزش کار، مهارت‌های گوش دادن و ... از جمله‌ی این

ضرورت‌هاست.

به‌طور خلاصه می‌توان گفت همان‌طور که معلم برای آموختن یک نکته باید قبل از اقدام به آموزش، خودش آن نکته را فهمیده و ممّا از قبل برایش حل شده باشد، در رابطه با احساسات اصیلی که منشأ برقراری رابطه سالم انسانی می‌شود نیز، باید در درجه‌ی اول خود متخلّق به آن خلقیات باشد تا بتواند، الگوی خوبی برای انتقال این صفات به کودکان و نوجوانان بشود. به‌گفته ارسطو: «باید هوش و عقلانیت مهار زندگی هیجانی ما را بر عهده بگیرد تا احساسات ما هدایت شود» (گلمن ۱۹۹۵م ترجمه‌ی پارسا ۱۳۸۲).

هنگامی که از نقش مهم و حساس تربیتی معلم سخن گفته می‌شود، بی‌درنگ متوجه وظیفه سنگین و حساس دستگاه عظیم تعلیم و تربیت کشور و متولیان اصلی تربیت نسل کنونی می‌شویم. این مسئولیت در بخش تربیت معلم، بازآموزی معلمان و برآوردن نیازهای انگیزشی آن‌ها برای استقبال از این شیوه‌ها خود را نشان می‌دهد. در عین حال ما معلمان این مسئولیت سنگین را پذیرفته‌ایم و لذا به لحاظ انسانی و جهت رشد حرفه‌ای خود لازم است با صرف وقت و مطالعه کتب و منابع مربوط به هوش هیجانی بهداشت روانی، مهارت‌های ارتباطی، روابط انسانی و... مجهز شدن به این یافته‌های جدید علمی را وجهی همت خود قرار بدهیم و در عرصه مبارک تربیت، یاور دانش‌آموزان خویش باشیم. این کتاب گامی ست کوچک در جهت کمک به معلمان و همکاران عزیزی که دیدگاه نگارنده را در خصوص ضرورت کمال یافتگی معلم برای انجام رسالت حرفه‌ای خویش پذیرفته‌اند. در این نوشته با توجه به زمینه بحث، این موضوع تحت عنوان گذری بر ویژگی‌های روان‌شناختی معلم مورد بررسی قرار گرفته است.

سخن گفتن از زمینه‌های روان‌شناختی معلم کاری دشوار و نیازمند پژوهش‌های وسیع و همه‌جانبه است، این نوشته بنا به رسالتی که نویسنده احساس کرده، ره توشه‌ای برای معلمان عزیزی ست که در رشته‌های علمی خاص تحصیل کرده‌اند، در این کتاب سعی شده است تا از پرداختن به مباحث سنگین روان‌شناسی، صرف نظر

شود و بیشتر جنبه‌های کاربردی مسائل مربوط به روان‌شناسی معلم مورد بحث قرار گیرد.

نگارنده با استفاده از معارف غنی اسلام بخشی از کتاب را نیز در مورد نگرش اسلام به معلم اختصاص داده است.

در این کتاب سعی شده چون زنبور عسل، انبوهی از زحمات دیگران و معارف الهی را به مانند شیر گل بوته‌ها، درختچه‌ها و درختان روئیده در چمنزارها، باغ‌ها و حیاط گردآورم و ثمره آن را به صورت این مجموعه آماده نمایم و به گفته بولتون «کتاب خود» بنامم.

بدون شک قلم زدن در عرصه مهم و اساسی معلمی کاری بس دشوار و نیازمند کاری عظیم و همه جانبه است. لذا نگارنده منتظر دریافت نظرات ارزشمند صاحبان اندیشه برای پربار کردن این نوشته در چاپ‌های بعدی است.

ابراهیم فهلی